פרשת וישלח 11.9.315

"כל האומר ראובן חטא..."

הצגת הבעיה

חטאו של ראובן עם בלהה פילגש אביו מחד גיסא, והפרשנות המקובלת לחטאו בחז"ל וברוב המפרשים מאידך גיסא, מעלים לעניות הבנתי שתי שאלות יסוד בפרשנות:

א. ישנן הנחות שהפכו - מסיבות שאינן תמיד ברורות לנו - להנחות יסוד של אמונתנו, כפי שנצרפה בכור ההיתוך של מסורת בית המדרש במהלך הדורות. עד כמה ניתן להרחיק את הפרשנות מפשטי המקראות בשל הנחות יסוד אלו?

ב. האם הרצון להפך בזכותם של גדולי האומה אינו בא לעיתים על חשבון כללי אמונה והגיון, שאינם פחות חשובים מזכויותיהם של אותם גדולים?

הקדמנו את המאוחר, ונחזור אל הראשונות. התורה מספרת על חטאו של ראובן עם בלהה בלשון ברורה, שקשה לפרשה בפנים אחרים מפשוטה:

> "ויסע ישראל, ויט אהלה מהלאה למגדל עדר: ויהי בשכן ישראל בארץ ההוא, וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל; ויהיו בני יעקב שנים עשר". (ל"ה, כא-כב)

עם זאת, פירש רבי שמואל בר נחמני בתלמוד, וכמוהו דעות נוספות בין התנאים:

> "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר ראובן חטא - אינו אלא טועה, שנאמר 'ויהיו בני יעקב שנים עשר' - מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו'? מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה.
> תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר 'ארור שֹכֵב עם אשת אביו', ויבא חטא זה לידו?! אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו'? עלבון אמו תבע. אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי - שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?! עמד, ובלבל את מצעה...
> כתנאי: 'פחז כמים אל תותר' - רבי אליעזר אומר: פזתה, חבתה, זלתה. רבי יהושע אומר: פסעתה על דת, חטאת, זנית. רבן גמליאל אומר: פיללתה, חלתה, זרחה תפלתך. אמר רבן גמליאל: עדיין צריכין אנו למודעי; רבי אלעזר המודעי אומר: הפוך את התיבה ודורשה: זעזעתה, הרתעתה, פרחה חטא ממך. רבא אמר, ואמרי לה רבי ירמיה בר אבא: זכרת עונשו של דבר, חלית עצמך חולי גדול, פירשת מלחטוא". (שבת נה ע"ב)

בדרכו של ר' שמואל בר נחמני הלכו גם רש"י בפירושו לתורה, בעלי התוספות ומפרשים אחרים. לדבריהם, ראובן תבע את עלבון אמו, שיעקב לא הניח מיטתו באוהלה לאחר מות רחל אלא באוהל בלהה. כתגובה על כך, בא ראובן ובלבל את יצועי בלהה, ורק 'כאילו' שכב עמה.

שני נימוקים מובאים לטענה, שלא ייתכן שראובן עשה את התועבה כפשוטה: הנימוק האחד - נימוקו של ר' שמואל בר נחמני, שכל בני יעקב שקולים כאחד, משמע - כולם צדיקים. על נימוק זה יש להקשות מהביקורת הקשה שמטיח יעקב בשמעון ובלוי בסוף ימיו, שממנה משמע שהם אינם שקולים כאחיהם. זאת ועוד: אף אם כולם שקולים כאחד, אין זה בהכרח לשבח, שהרי רוב האחים חטאו במכירת יוסף[1]. הנימוק השני הוא נימוקו של ר' שמעון בן אלעזר, מכך ששבטו של ראובן עתיד לעמוד עם עוד חמישה שבטים ולומר "ארור שוכב עם אשת אביו". גם נימוק זה נראה דחוק ונתון לפריכה, שהרי גם לשיטת ר' שמעון בן אלעזר, שראובן רק בלבל את יצועי אביו - הוא עבר לכאורה על "ארור מקלה אביו", שנאמר אף הוא מול הר עיבל. והיאך עמד שם שבט ראובן?

ייתכן, שמאחרי שני הנימוקים עומד נימוק יסודי יותר, שהנימוקים הנזכרים אינם אלא בבחינת 'חזי לאיצטרופי' לגביו. נימוק זה עשוי להיות עצם העובדה שלא ייתכן שאחד מבניו של יעקב, שהם אבני היסוד לכינונו של עם ה', חטא בחטא כה חמור. בדרך זו הלך הג"ר אביגדור נבנצאל, למשל, בספרו 'שיחות לספר בראשית'[2]:

> "מי שחושב שראובן, דויד ואחרים מגדולי ישראל... אנשים שהידרדרו עד לקצה המרוחק כל כך מן הקדושה - אדם כזה אינו אלא טועה". (עמ' שעט)

תלמידו, הרב יהודה ברנדייס[3], הבין שנקודת המוצא לשיטת רבו אינה האמת ההיסטורית וההתאמה לפשטי המקראות, אלא הצורך החינוכי לטהר בעיני העם את גדולי האומה מחטאים כה כבדים[4]. בעבר השגנו מעל במת 'מגדים' בהרחבה על דברי שניהם[5] מסיבות ענייניות ומסיבות עקרוניות, ולא נחזור על הדברים.

נשוב לשאלותינו: יהא אשר יהא הצורך להפך בזכותו של ראובן, האמנם נוכל לחרוג מפשטי המקראות, שדיברו מילים

1 אלא אם כן נסביר שהיו שקולים כאחד עוד לפני המכירה, כפי שמוכיח מקומו של הפסוק שממנו למד ר' שמואל בר נחמני את דבריו. מכל מקום, איני רואה הכרח בכך.

2 הוצאת ' שמועות הלוי', ירושלים, התשמ"ט.

3 **מגדים** כ"ו, אלון שבות תשנ"ו, עמ' 107-127.

4 עיין גם בפירוש ראב"ע על הפסוק הנידון כאן. מדבריו נראה כרב יהודה ברנדייס.

5 **מגדים** כ"ו עמ' 129-131; **מגדים** י"ח-י"ט במאמר 'מגילת בת שבע', בעיקר בעמ' 72-77; ובספר "דוד ובת שבע - החטא, העונש והתיקון", הוצ' תבונות.

ברורות, רק בשל ההיגיון המכתיב לנו שראובן לא חטא[6]? זאת ועוד: הבה נשרטט את מה שאירע על דרך המדרשים המקובלים ועל דרך הלימוד המקובל של הפרשה בבית המדרש: אחרי מות רחל העביר יעקב את מיטתו לאוהל בלהה או את מיטתה של בלהה לאוהלו[7]. ראובן, שקינא לכבוד לאה אמו, שיעקב לא שם מיטתו אצלה, בא ובלבל את יצועה. לא נתברר לי מה טיבו של בלבול היצוע. מן המדרש עולה שהפך את מיטתה[8]. לא ברור איזה נזק גרם ראובן בכך. האם בלהה נפלה ונחבטה? האם נתבזתה? האם נתבזה יעקב, והיה עליו לזקוף את המיטה בכוחות עצמו? ממפרשים אחרים[9] עולה שראובן עקר את מיטתה. משמע - הוציא אותה מן האוהל. עדיין מדובר, לכאורה, בנזק שולי, הניתן לתיקון מיידי.

מכל מקום, שתי סניגוריות גדולות ניתן ללמד על ראובן בחטאו: האחת - שכוונתו הייתה לטובה, ולכאורה מבחינה מסוימת נראה שהצדק היה עמו; והשנייה - שחטאו לא גרם נזק גדול, ובכל מקרה ניתן לתיקון מיידי. ודאי לא עמד חטא זה בשום יחס עם החטאים שספר בראשית עוסק בהם: מהמראת פי ה' באכילה מעץ הדעת, דרך הריגת הבל בידי קין ועד למכירת יוסף. מדרשים נוספים מרחיבים לתאר כיצד ראובן היה עסוק כל ימיו בתשובה, בשק ובתענית על חטאו בבלהה. גם רש"י (ל"ז, כט) כותב (על פי מדרש רבה (פ"ד, יט)) שראובן היה עסוק בשעת מכירת יוסף - שנים רבות אחרי חטאו - בשקו ובתעניתו על שבלבל את יצועי אביו. אם על חטא קל שנעשה ממניעים טובים - יש צורך בשנים רבות של שק ותענית, אנא אנו באים?! וכלום יש לנו התנהגות דוגמת זו במקרא? ומה הורו לנו חז"ל במדרשיהם בפרשה זו ללמוד מתשובתו של ראובן לדורות עולם, אם אינה אלא מידת חסידות יחידאית?! ואם אחרי חטא קל ממניעים טובים, שנעשתה עליו תשובה כה יסודית בשק, בתענית וגם במעשים (כפי שיוכח להלן), נשללות מראובן הבכורה, הכהונה והמלכות, והוא יוצא מאת פני אביו בסוף ימיו בנזיפה - מה מקום הניחה התורה לבעלי תשובה?! ואיך סלח יעקב ליהודה על מכירת יוסף, ולא סלח לראובן על הזזת המיטה? ואם נאמר כרמב"ן, שיעקב לא ידע עד יום מותו על מכירת יוסף, ולכן שיבח את יהודה ודחה את ראובן - איך הביא הקב"ה תקלה כזו על ידו של יעקב?

כללו של דבר: פירוש הפסוק על מעשה ראובן בבלהה, כאילו ראובן לא חטא אלא בעקירת המיטה או בהפיכתה, וגם זה ממניעים של כבוד אמו - פירוש זה אינו עולה בקנה אחד עם מילות הפסוק, אינו מתיישב עם ישיבתו בשק ותענית במשך שנים רבות, ואינו משתלב גם עם מה שגזר עליו יעקב אביו באחרית ימיו.

המחלוקת על חטאו של ראובן

בפרק הקודם דחינו את ההנחה השרירותית של הצורך להפך בזכויותיהם של אישי התורה. הסתייגנו גם מן האפשרות ששני הנימוקים המובאים בחז"ל לחוסר האפשרות שראובן חטא (השוואת בני יעקב והברית בהר עיבל) הם נימוקים ראשוניים לסניגוריה על ראובן. לדעתנו, סיבת הסניגוריה היא פרשנית ולא אידיאולוגית. סניגוריה זו נובעת מהסתירה שבין תיאור החטא במקומו, בבראשית פרק ל"ה, לבין יחסו של יעקב אל ראובן בדבריו האחרונים על מיטתו בסוף ימיו[10]:

> "ראובן בכרי אתה, כֹּחי וראשית אוני, יתר שאת ויתר עז: פחז כמים אל תותר, כי עלית משכבי אביך אז חִללת יצועי עלה". (מ"ט, ג-ד)

אם אכן נעשה המעשה כפי שהוא מתואר בפרק ל"ה, וראובן אכן שכב עם פילגש אביו בחיי אביו - הייתכן שאחרי מעשה תועבה כזה, המתאים לעמי כנען, היה יעקב מותיר את ראובן בביתו, מכליל אותו עם בניו בברכתו ונותן לו נחלה בארץ?! האם העבירות שעליהן נדחו קין, חם, ישמעאל ועשו מן הקדושה הן בהכרח חמורות מזו של ראובן?! ואם נניח כרמב"ן (ל"ה, כב), שיעקב לא שילח את ראובן מביתו ומירושתו בשל ענוותנותו היתירה - מה טעם להבדל בין יחסו לשמעון וללוי לבין יחסו לראובן? הלא לשמעון וללוי אמר יעקב דברים קשים וברורים, ואף נישלם מנחלתם, למרות שבפרק ל"א התורה נוטה להצדיקם במידת מה על מעשיהם בשכם. מה פשר ההבדל שבין היחס החמור והקשה לשמעון וללוי לבין היחס הסלחני והענו לראובן?!

על כורחנו, נמצאות שתי הפרשיות - זו שבפרק ל"ה וזו שבפרק מ"ט - בסתירה המחייבת את יישובן כאחת. כעת, שתי הדרכים עמדו לפני החכמים: הם יכלו לקבל כפשוטם את הפסוקים שבפרק מ"ט, שראובן לא חטא בחטא כה גדול,

---

6 הר"י אברבנאל בפירושו להושע פ"א השיג על הרמב"ם, שפירש את פרשת נישואי הושע הנביא עם אשת הזנונים שלא כפשוטה משום שלא ניתן להאמין שהקב"ה יצווה מעשה כזה על נביאו. וכך כתב עליו האברבנאל: "...או נאמר, נאמין מה שאין בו זרות וקושי ולא נקבל מה שיש בו מהזרות - ומי נתן בידינו הבחירה הזאת, אם אין שם אות או מופת יורה עליו הכתוב?!". מאליו ברור, שלשיטת הפרשנות של הרמב"ם - קושייתנו אינה חזקה.

7 עיין במפרשים השונים לבראשית ל"א, לג בשאלה אם היה ליעקב אוהל משלו, ואכמ"ל.

8 עיין בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צז ד"ה 'פחז כמים': "וכי ראובן זנה? חס לצדיק! אלא, כשמתה לאה אמו - הביא יעקב בלהה והושיבה על המיטה. וכיון שראה ראובן - קינא ועמד והפך את המיטה, והעלה עליו הכתוב כאילו שכב אותה".

9 עיין למשל בפירוש החזקוני כאן.

10 במאמרנו הנ"ל, 'מגילת בת שבע' (בעיקר בעמ' 73 ואילך ובהערה 15 שם), עסקנו בשיטתו של ר' שמואל בר נחמני, העוסקת בחטאיהם של כמה מאישי המקרא בסגנון זהה - כל האומר שחטאו אינו אלא טועה. משמעות דבריו היא ללא ספק שאישים אלו לא חטאו בגוף החטא שהמקרא מייחס להם, אלא בחטא קל יותר, מסביבתו של החטא החמור. שיטתו נובעת בכל אחד מן האישים מסתירה דומה לזו שהבאנו כאן, בין שני מקומות המעריכים את החטא בדרך שונה. כשם שלא ייתכן שראובן חטא בחטא כה חמור ויעקב התייחס לחטא בחומרה פחותה, כך אמורים הדברים גם לגבי בני עלי, שנאמר ששכבו עם הנשים הצובאות פתח אוהל מועד אך עלי הוכיחם בלשון רכה יחסית ואף איש הא-לוהים שהוכיח את עלי לא הזכיר את חטא גילוי הערוות. כך גם לגבי בני שמואל, שנאמר שלקחו שוחד והטו משפט, ולמרות זאת שמואל הוכיח את העם על כך שהדיחו אותו ואת בניו כאשר אף אחד לא ענה לו על תוכחתו. כך גם לגבי דוד, שעל פי הפסוקים במקומם חטא באשת איש, ואילו במשל כבשת הרש אין לחטא זה זכר (אלא רק לחוסר היושר שבמעשהו של דוד).

ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן נקט בכל המקרים הנזכרים כגרסה המקילה בחטא, ותירץ את הנימה המחמירה בדרכו שלו. האפשרות שהסיפור "וישכב את בלהה" אינו האמת, אלא זוהי רק השמועה ששמע ישראל, ובדומה לכך - האפשרות שבני עלי לא שכבו עם הנשים הצובאות אך זוהי השמועה ששמע אביהם, עולה גם ממדרש ההלכה על הפסוק הבא: "אל בני כי לא טובה השמֻעה אשר אנכי שמע מעברים עם ה'" (שמואל א' ב', כד). הגמרא בקידושין פ"א ע"א לומדת מפסוקים אלו ש"מלקין על לא טובה השמועה", ומשמע שהמלקות הן על חשד בלבד.

וליישב בפירוש חדש את הפסוקים בפרק ל"ה; ויכלו לקבל כפשוטם את הפסוקים שבפרק ל"ה, שחטאו של ראובן היה חמור ביותר, וליישב בדרך כלשהי את התמיהה שבפרק מ"ט.

ר' שמואל בר נחמני צעד בדרך הראשונה, וטען שראובן לא שכב עם בלהה. הוא לא עשה זאת כדי ללמד סניגוריה עיוורת על ראובן, אלא כדי להסביר את יחסו של יעקב אליו.

חכמים אחרים, שהבינו את החטא כפשוטו - בגילוי עריות, צעדו בדרך השנייה. הם הבינו את יחסו הסלחני קמעא של יעקב לראובן בסוף ימיו כנובע מהתשובה הגדולה שעשה ראובן על חטאו, הן בשק ובתענית שהיה שרוי בהם כל ימיו והן בהתנהגותו בפרשת מכירת יוסף, כפי שנבאר להלן. לחכמים אלו, ההבדל שבין יחס יעקב לראובן לבין יחסו לשמעון וללוי בדבריו האחרונים אינו נובע מהפרש בחומרת החטא אלא מהפרש בתשובה על החטא: ראובן הכיר בחטאו, התוודה עליו ונהג בתשובה כל ימיו, ואילו שמעון ולוי לא קיבלו את תוכחת אביהם ואף ענו אותו עזות (ל"ד, לא). ממילא, שמעון ולוי לא שבו מחטאם עד ליום שבו עמדו לפני מיטת אביהם ביום מותו.

שתי הסניגוריות על ראובן

לפי דרכנו, נטינו מן ההבנה המקובלת ברש"י ובבית המדרש כולו. רש"י בפירושו לחטא (ל"ה, כב) נוקט כשיטה שראובן לא שכב עם בלהה, אלא רק בלבל את יצועי אביו. לעומת זאת, בפרשת מכירת יוסף (ל"ז, כט) מביא רש"י שראובן לא היה עם האחים בעת מכירת יוסף, ומסביר זאת משום שהיה עסוק בשק ובתענית על חטאו. בפרק הקודם אמרנו, שצירוף שני המדרשים הללו מביא אותנו למצב שנראה בלתי אפשרי: למרות שחטאו של ראובן נבע ממניעים טהורים של קנאת כבוד אמו, למרות שחטא זה אינו חמור במיוחד והוא אף ניתן לתיקון מיידי - למרות כל זאת, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו כל ימיו, או לפחות שנים רבות (עד מכירת יוסף). זאת ועוד: לאחר תשובה מעין זו, שלא מצאנו דוגמתה בכל המקרא, נושל ראובן מבכורתו לטובת יהודה, האשם העיקרי במכירת יוסף.

לדבריו, מדובר על שני פתרונות שונים לשאלת היחס בין חטא ראובן לבין תגובת יעקב. אין אפשרות למזג בין שני הפתרונות הללו, ושתי דעות חלוקות הן. לדעה האחת - חטאו של ראובן היה 'קל' יחסית, בלבול יצועי אביו, אך מעולם לא שמענו שהוא עשה עליו תשובה. ייתכן אף שההיפך הוא הנכון: כשם שלשמעון וללוי היה צידוק אידיאולוגי למה שעשו - כבודה של דינה אחותם, שלא תצא כזונה, כך היה גם לראובן צידוק אידיאולוגי - כבודה של לאה אמו, שלא תיראה פחותה מפילגש[11]. וייתכן, שכשם ששמעון ולוי לא חזרו בהם בשל הצידוק שהיה להם עד שנענשו בידי אביהם ביומו האחרון - כך גם ראובן לא חזר בו עד שנענש בידי אביו באותו יום. דעה זו היא דעתם של כמה מגדולי התנאים והאמוראים: זוהי שיטתו של ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן, זוהי שיטתם של ר' שמעון בן אלעזר ור' אלעזר המודעי במסכת שבת (נ"ה ע"ב), זוהי שיטתו של רבן שמעון בן גמליאל בספרי להלן, וזוהי אף דעתם של התרגום הירושלמי[12], של בעלי התוספות בפירושם לתורה, של החזקוני ושל שאר המפרשים שאימצו את כל השיטות הללו. ההבדל הגדול בין עונשו הקל יחסית של ראובן לבין עונשם הכבד של שמעון ולוי נובע מחומרת חטאם לעומת קלות חטאו של ראובן, שבלבל יצועי אביו. לעומת זאת, העובדה שראובן נענש ויהודה קיבל שבחים וגם חלק ממה שנועד לראובן נובעת מכך שיהודה הכיר בחטאו, הודה בו ועשה כל מאמץ לתקנו, ולא שמענו - לדעה זו - שאף ראובן עשה כך.

הדעה השניה היא דעתם של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת שבת, דעתם של חכמים החולקים על רשב"ג בספרי להלן, דעתו של ר' אליעזר בן יעקב בבראשית רבה[13], ודעתם של הרמב"ן, הרד"ק, ר"י בכור שור ועוד מפרשים שצעדו בעקבותיהם[14]. לדעה זו, ראובן חטא בגילוי עריות ושכב עם בלהה פילגש אביו. יתרונו על שמעון ולוי נעוץ בכך שעשה תשובה ימים רבים בשק ובתענית, ועדיין יהיה עלינו לדון בשאלה מדוע חטאו של יהודה נתכפר, ואילו ראובן נענש (אם כי עונש קל יחסית).

כדעה השנייה משמע ממקורות חשובים נוספים, המובאים גם להלכה:

א. המשנה במגילה (כה ע"א) מביאה את מעשה ראובן בין הפרשות הנקראות ולא מיתרגמות, משום כבודו של ראובן (בפירוש רש"י) או משום כבודו של יעקב (כפירוש הר"ן)[15]. המאירי מבאר, שמעשה זה אינו מיתרגם כדי שלא להודיע סרחונו של ראובן, ומסתבר מלשונו, שחטאו של ראובן היה גילוי עריות ממש. כך מסתבר גם מהמשנה עצמה, שכן אם מדבר הפסוק רק על הפיכת מיטתה של בלהה - מדוע לא יתורגם הפסוק ויבואר לרבים? אף שאר הפרשות שאינן מיתרגמות עוסקות בחטאים ממש, ולא במעשים שההמון עלולים לטעות לפרשם כחטאים. ואם נאמר שחז"ל לא רצו לתרגם אפילו חטא קל כהפיכת המיטה משום כבודו של החוטא - הרי שאין לדבר סוף. בפשטות נראה, שרק חטאים שיש בהם קלון גמור לא תורגמו.

ב. הגמרא בסוטה (ז ע"ב) מצטטת ברייתא המביאה דברי שכנוע לסוטה, כדי שתודה בחטאה קודם שיימחה שם ה' על המים. הברייתא מצווה להזכיר לסוטה גם את העובדה שראובן הודה ולא בוש. אם כל חטאו הוא שהפך את המיטה משום כבוד אמו - אין בכך כדי לשכנע את הסוטה להודות בניאוף גמור. מסתבר אפוא, שראובן הודה בחטא הניאוף[16]. גם בבראשית

11 ראוי לציין, שהדרגה הפחותה מפילגש היא זונה.

12 המכונה בטעות 'תרגום יונתן'.

13 מהדורת תיאודור-אלבק כ"ו פרשה ק' ד"ה 'יתר שאת'.

14 כך משמע לכאורה גם מסתימתו של אונקלוס, שתרגם כפשוטו, בניגוד לתרגום הירושלמי. אך אין זו ראיה גמורה.

15 הגמרא מספרת שר' חנינא בן גמליאל בהיותו בכבול מנע מלתרגם חלק זה של הפסוק, ושבחוהו חכמים (מגילה כה ע"ב).

16 אמנם הרמ"א בתשובה י"א מתשובותיו יצא לידון בדבר החדש, וטען, שאכן ראובן לא חטא בזנות, ולמרות זאת מבארים לסוטה את המעשה כאילו חטא בזנות כדי לשכנעה להודות. כך הוא מדייק גם בלשון הרמב"ם בהלכות סוטה פ"ג ה"ב. הרמ"א מסיק מכך, שהמשנה התירה להוציא שם רע בשקר על ראובן הצדיק, שודאי לא חטא, ולומר שנאף עם בלהה. כל זה כדי למנוע מחיקת שם ה' על המים. כלומר, איסור מחיית שם ה' על המים דוחה את איסור הוצאת שם

רבה (מהדורת תיאודור-אלבק, צ"ז ד"ה "יהודה אתה יודוך אויביך"), משמע שראובן הודה בחטא עריות גמור. ראיה חשובה נוספת לדעה שראובן חטא בגילוי עריות נביא בע"ה בהמשך המאמר[17].

* * *

מעתה, נוסיף ונביא שתי ראיות לדברינו, שאין למזג את שתי הסניגוריות על ראובן למציאות אחת. הראיה הראשונה היא לשונו של הספרי:

"וחכמים אומרים...: ומה תלמוד לומר 'יחי ראובן ואל ימות'? שעשה ראובן תשובה...
רבן שמעון בן גמליאל אומר: מוצל היה ראובן מאותו החטא, ולא נזקק לאותו מעשה. אפשר מי שעתיד לעמוד בראש שבטים בהר עיבל ואומר 'ארור שוכב עם אשת אביו' נזקק לאותו מעשה?! ומה תלמוד לומר 'כי עלית משכבי אביך'? שתבע עלבון אמו".(מהדורת פינקלשטיין סי' שמ"ז)

מהספרי משמע שאלו הן שתי סניגוריות שונות על ראובן, הן שנויות במחלוקת ואין לחברן[18].

הראיה השניה - מן המקור למעשה תשובתו הגדול של ראובן:

"'וישב ראובן אל הבור' וגו' - ואיכן היה? ר' אליעזר אומר: עסוק היה בשקו ובתעניתו, וכיון שניפנה - הלך והציץ לאותו הבור. הדא הוא דאמרינן 'וישב ראובן' וגו'. ר' יהושע אומר: כל טרחות הבית היתה מושלכת עליו. כיון שנפנה - הלך והציץ [לאותו הבור]. הדא הוא דאמרינן 'וישב ראובן אל הבור' וגו'. אמר לו הקב"ה: מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחילה. חייך, שבן-בנך עומד ופותח בתשובה תחילה. אי זה הוא? זה הושע - 'שובה ישראל עד ה' א-לוהיך'".

(בראשית רבה (מהד' תיאודור-אלבק) פ"ד, כט)

משמע, בעל הטענה שראובן היה עסוק בשק ובתענית על מעשה בלהה הוא רבי אליעזר (וקצת משמע שר' יהושע הסכים עמו בעניין התשובה). לעיל, הבאנו את דעתם של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת שבת, שראובן אכן חטא בגילוי עריות. אין לנו תנא הסבור שראובן חטא רק בבלבול היצועים, ובעת ובעונה אחת סבור גם שהוא חזר בתשובה.

במדרש זה גם למדנו את המקור לתשובת ראובן על חטאו, שהרי קשה לבדות מלבנו את סיפור התשובה רק על סמך יחסו הסלחני של יעקב לראובן. המקור הוא אפוא בכך, שכשהאחים ישבו לאכול את סעודתם - ראובן לא היה עימהם, ולא שותף בסוד המכירה[19]. הוא היה עימהם לפני הסעודה, בעת שהשליכו את יוסף לבור, ושב רק אחרי המכירה וגילה שהילד איננו. העובדה שנפקד מבין אחיו דווקא בשעת הסעודה, מעלה ברווח את האפשרות שאכן היה שרוי בצום בשל תשובתו[20]. אנו נרחיב ונעמיק הסבר זה בפרקים הבאים, אם גומר ה' עלינו.

לפי דרכנו, למדנו אפוא שתי סניגוריות שונות על ראובן. עתה נבוא לנתח את החטא, את התשובה שאולי כרוכה בו ואת עונשו לפי כל אחת מן השיטות.

חטאו של ראובן בגילוי עריות

ההנחה שראובן חטא בגילוי עריות כפשוטו הביאה את חז"ל (ואותנו) ללמד עליו זכות, שעשה תשובה. את התשובה ביססנו על היחס הסלחני, יחסית, שגילה כלפיו יעקב בשעותיו האחרונות, בניגוד ליחסו לשמעון וללוי; וכן על העובדה שלא היה עם אחיו בעת ארוחתם. שני גורמים אלו אינם נראים לנו חזקים דיים כדי לבסס עליהם מעשה תשובה גדול, שלא נזכר בפסוקים במפורש. נרחיב אפוא מעט על תשובה זו, אך לפניה נדון על גוף החטא.

המאבק על המנהיגות

ראובן - שפיקח היה - מה ראה לשטות זו ולתועבה זו, לשכב עם פילגש אביו? האמנם הייתה בלהה, שהייתה מבוגרת מראובן בדור, אישה כה יפה עד שכשל בייצרא דעריות?

למעשה ראובן על פי שיטה זו יש מקבילה מקראית ברורה: אבשלום ששכב עם פילגשי אביו על הגג, כהכרזה על כך

רע בשקר על ראובן. לעומת זאת, איסור מחיית שם ה' על המים נדחה מפני עשיית שלום בין איש לאשתו בפרשת סוטה.

מסקנתו של הרמ"א להלכה היא שמותר להוציא שם רע על אדם בשקר כדי לעשות שלום בקהילה ולהשקיט מריבה. זוהי מסקנה הלכתית מחודשת מאוד, וקשה לתלותה על ההנחה - שאינה מוסכמת בין התנאים - שראובן לא חטא, ושמוציאים על הסוטה שם רע שלא כדין. זאת ועוד: לכאורה אין להקיש מהוצאת שם רע על ראובן המת לבין הוצאת שם רע על החי, הנידונה בתשובת הרמ"א. גם ה'חפץ חיים' בספרו הטהור לא הביא את מסקנת הרמ"א בשום מקום. ונראה לי, שהרמ"א לא הביא הוכחה זו אלא כאסמכתא. עיקר סברתו להתיר הוצאת שם רע בשקר בנויה על שיקול הדעת של החשש שמא תתפשט המחלוקת ויגורשו כל היהודים מעיר בגללה. עין שם בלשונו.

אמנם, עיין ב"כסף משנה" בהלכות שוטה ג', ב, שהבין כרמ"א - שאומרים לסוטה שראובן חטא בעריות למרות שחלילה לנו מלחשוב זאת לאמת. ואף דבריו צ"ע לענ"ד. ואף מלשון הרמב"ם ב"פירוש המשניות" לסוטה (א', ד) משמע שראובן לא חטא. הרמב"ם פוסק שם שמספרים לה את מעשה יהודה ותמר ואת הפסוק על ראובן ובלהה, ומשמע מכך שהפסוק אינו גוף המעשה באמת. וצ"ע. ולעיל הבאנו את דברי ר' אברהם בן הרמב"ם, שהביא את האפשרות שראובן חטא בגילוי עריות.

17 כשיטה זו משמע קצת גם מסתימתם של הספרי דברים ל"א ושוח"ט תהילים ק"א בד"ה 'אשכילה'. וע"ע תורה שלימה, בראשית ל"ה אות צה בהערות.

18 מלשון הספרי נראה שהוא הוטרד מבעיה אחרת מזו שהעלינו לעיל - מן הפסוק שבדברים "יחי ראובן ואל ימות". מפסוק זה נשמעת ברכה לראובן עצמו, ולא רק לשבטו. גם אסמכתא זו, שניתן לדחותה ללא קושי בפשטי המקראות, נראית לנו כ'חזי לאיצטרופי' לנימוק המרכזי שהעלינו לעיל.

19 אי"ה, נרחיב על פרשה זו בשבוע הבא. ועיין גם במאמר 'מעמק חברון לעמק דותן בעקבות יוסף ובעקבות המדרש', בתוך 'על אתר' א', אלון שבות תשנ"ו, עורכים: י' רוזנסון ומ' מוניץ, עמ' 52-21.

20 לעניות הבנתנו, גם רש"י - למרות שהביא את שתי הסניגוריות (חטא בלבול היצועים ושקו ותעניתו של ראובן) - אינו חולק בהכרח על דברינו, שאין לערב את שתי הסניגוריות לתמונה אחת. בפרשת מכירת יוסף, רש"י התקשה בשאלה הפרשנית היכן היה ראובן בשעת הסעודה, והביא לכך שני הסברים: "שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר, עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו" (ל"ז, כט). רש"י רצה לפתור בעיה מקומית, ועירב לשם כך שתי שיטות חלוקות במדרש - שיטת ר' אליעזר ושיטת ר' יהושע. זוהי דרכו של רש"י בפירושו לתורה גם במקומות אחרים, ודומני, שאין להסיק ממנה על הצורך להרכיב תמונה אחת מפירושו במקומות שונים. עיין למשל ברש"י לשמות י"ט, א, שחיבר את שיטותיהם החלוקות של ר' אליעזר ור' יהושע בשאלה בעקבות איזו שמועה בא יתרו למחנה ישראל (עיין גם במאמרנו 'איפה ואיפה' במגדים י"ז, תשנ"ב בעמ' 79-78). גם בתיאור הדיבה שהביא יוסף לאביו על אחיו (ל"ז, ב) מביא רש"י שלוש דיבות שונות. במדרש עולה, שיוסף הביא דיבה אחת, ושלוש הדיבות הן שלוש דעות שונות של תנאים.

שהוא מרד באביו ותפס את מלכותו (שמואל ב' ט"ז, כא-כב). אף אדוניה, בנו של דוד, ניסה ללכת בדרכו של אבשלום ולקבל את אבישג, שהוחזקה כפילגש אביו בעיני העם. הקשרה של פרשת ראובן עשוי להצביע על מגמה דומה.

בעקבות פגישתו של יעקב עם עשו והשתחוויותיו המתרפסות אל אחיו[21], עולה הרושם שיעקב איבד את מנהיגותו במשפחתו. כששכם בן חמור טימא את דינה בתו - יעקב החריש עד בוא בניו, הבנים היו אלו שניהלו את המשא ומתן עם שכם ועם חמור, שמעון ולוי עשו דין לעצמם נגד רצונו של אביהם, ואף ענו אותו עזות על תוכחתו; האחים - בהנהגת יהודה - החליטו למכור את יוסף לישמעאלים, ורימו את אביהם במה שנעשה; יוסף חלם שאביו, אמו ואחיו משתחווים לפניו ארצה; ובתווך - ראובן שכב עם בלהה פילגש אביו.

ננסה לתאר את שאירע במשפחת יעקב עם כניסתם לארץ מגלותם בבית לבן. אבי המשפחה, יעקב, גיבור ואיש מלחמה, שגלל לבדו את האבן מעל פי הבאר, שניצב לבדו יום ולילה מול ליסטים וחיות השדה והגן על צאן לבן, שלחם על זכויותיו באומץ ובנחישות מול לבן המתנכל לו - משתחווה שבע פעמים ארצה לפני עשו אחיו, שולח את נשיו וילדיו שישתחוו אף הם, משגר ממקנהו מתנות לעשו, מבטיח לו לבוא אל תחת חסותו בשעיר ורואהו "כראות פני א-לוהים". אנשי החיווי יושבי הארץ, שידעו שהנה מגיע לארצם יעקב החזק והאמיץ, נכדו של אברהם משחרר הארץ מידי כדרלעומר, בנו של יצחק המתנחל העיקש, אחיו של עשו מפקד 'גדוד ה400-', ודאי יראו ממנו וכיבדו אותו. אך לאחר שראו את התנהגותו המתרפסת, לא חשש שכם, בנו של נשיא הארץ, לאנוס את בתו של יעקב, להביא אותה בלא רשות לביתו, ולהיכנס למשא ומתן מעמדת כוח של חוטף. יעקב החריש עד בואם של בניו, וקיבל - בשל פחדו מפני שכם - את האפשרות שדינה תישאר בעל כורחה בביתו של שכם לנצח. בני יעקב רואים לפניהם (שלא בצדק, כמובן) אב זקן שכלו כוחותיו, כדרך שראו לימים זקני ישראל בשמואל מנהיג זקן שכלו כוחותיו, ולכן סברו שיש להחליפו. בבית יעקב נפתח מאבק על הירושה - על המנהיגות.

ארבעת בני לאה הראשונים היו המועמדים הטבעיים לנטילת הנהגת המשפחה מאביהם. הם עצמם נולדו בזה אחר זה, ללא הפרש גדול ביניהם. אחרי שילדה לאה את ראובן, שמעון, לוי ויהודה - עמדה מלדת. בני השפחות לא היו מועמדים להנהגה בשל ייחוסם, ושאר האחים היו קטנים[22]. יוצא מן הכלל היה יוסף, שלמרות היותו נער - חלם על מנהיגות, הן בשל טבעו והן בשל היותו בכורהּ של רחל, עקרת הבית, האישה האהובה.

שמעון ולוי היו הראשונים שניסו את כוחם בירושה, עוד בחייו של הזקן ובלא רשותו. יעקב אישר בשתיקה את ההסכם בין בניו לבין חמור ושכם על נתינת דינה לשכם בתמורה למילת אנשי העיר. שמעון ולוי גדעו בחרבם את ההסכם, והתייחסו אל שכם ואל עמו כאל בריונים שאנסו וחטפו את אחותם. לדעתנו, היה מקום להתייחס כך אל שכם ואל אנשיו שתמכו בו, לולא הם הגיעו להסכם עם יעקב ועם בניו. שמעון ולוי לא הכירו בהסכם שאביהם חתם עליו, ולו גם בשתיקה, ובשל כך התירו לעצמם לשפוך את דמה של עיר שלמה.

משכשלו שמעון ולוי בשפיכות דמים, ניסה ראובן את כוחו במנהיגות על פי המתכון של עצת אחיתופל שנאמרה, לימים, לאבשלום. הוא בא על פילגש אביו. כך תיאר לימים גם נתן לדוד את הדרך שיודח בה ממלכותו: "הנני מקים עליך רעה מביתך, ושכב איש את נשיך לעיני השמש הזאת" (שמואל ב' י"ב, יא), כגמול על כך שאף דוד קיבל את מלכותו מאת ה' בלשון "ואתנה לך את בית אדניך ואת נשי אדניך בחיקך" (שמואל ב' י"ב, ח). משמע, זוהי דרכו של יורש שלטון[23].

לא ברור האם ישנו במעשהו של ראובן גילוי עריות ממש, שהרי בלהה אינה אשת אביו, אלא פילגשו בלבד. מסתבר, שעם מות רחל, כשהכניס יעקב את מיטתו לאוהל בלהה - התכוון להעלות אותה לא רק לדרגת אשתו מן המניין אלא אף לדרגת עקרת הבית. ראובן לא הכיר ב'זכותו' של יעקב לעשות זאת. מנקודת מבטו, לאה הייתה המועמדת הטבעית לרשת את מקומה של רחל. במעשהו עם בלהה, ביטא ראובן גם את אי-הכרתו בבחירתו של יעקב, ואת אמירתו הנחרצת שבלהה אינה אלא שפחה ופילגש, לא אשת איש ולא אשת אב. אי-הכרתו של ראובן בסמכותו של יעקב, הכשילה אותו אפוא בגילוי עריות[24].

---

21 עיין במאמרנו 'ומרדכי לא יכרע ולא ישתחווה - מדוע?', בתוך 'הדסה היא אסתר', עורך א' בזק, אלון שבות, תשנ"ז, בעיקר בעמ' 169-167.

22 עיין גם ברש"י, בראשית מ"ט, ה.

23 גם שמעון ולוי פעלו בדומה לאבשלום. דוד מחל לאמנון על אונס תמר בשל חולשתו המוסרית באותה עת. מסתבר, שאמנון הרשה לעצמו את מעשהו הנפשע בשל היותו בכורו של המלך. אבשלום עקף את אביו החלש, והכה למוות את אמנון בטענה מעין טענת "הכזונה יעשה את אחותנו", שטענו שמעון ולוי בעת שהכו את שכם בן חמור ואת עירו. אף הם עשו זאת בשל חולשתו של יעקב אביהם.

24 אמר הכותב: הקורא תמה, מן הסתם, אם חטאי האחים אכן נבעו מהמאבק על הירושה ועל הנהגת המשפחה - מדוע נשתנה סדרם של האחים, ומה ראו שמעון ולוי ליטול את ההנהגה במעשה שכם קודם לראובן. השאלה נובעת מהנחה, שהואיל ומעשה שכם נכתב לפני מעשה בלהה, והואיל ושכם קודמת למגדל-עדר בכניסה לארץ מצד צפון - הרי שמעשה שכם קדם למעשה ראובן. לענ"ד, מעשה ראובן קדם למעשה שכם, וניסיונותיהם הכושלים של האחים לכבוש את ההנהגה הם כסדרם. את סדר האירועים האפשרי לפרשה שמעתי לפני שנים רבות מר' מנחם לבטאג יצ"ו, ואשחזר מזכרוני בקצרה את יתרונותיו:
א. יעקב מגיע ארצה, ובדרך הטבע הולך בראשונה לראות את יצחק אביו בחברון. בדרכו לשם, בלוז היא בית-אל, נראה אליו א-לוהים עוד **בבואו מפדן ארם** (ולא בצאתו משכם!), מברך אותו ומחליף את שמו לישראל (מייד בעקבות המלאך, שהחליף את שמו לישראל במעבר היבוק), ויעקב מציב שם מצבה. בהמשך דרכו לחברון, מתה עליו רחל בדרך אפרת, ובמגדל-עדר אירע מעשה ראובן בעקבות ניסיונו של יעקב להפוך את בלהה לעקרת הבית.
ב. מות רחל הוא השובר את רוחו של יעקב, וממנהיג משפחה, שבט ועם הוא הופך לאב העסוק בעיקר בטיפול בשני היתומים הקטנים, יוסף ובנימין. לכן, במעשה שכם הוא כבר אינו מתנהג כמנהיג.
ג. בשלב מסוים, יעקב עוזב את חברון (אולי בגלל דריסת הרגל שיש שם לעשו, ששתי נשיו הראשונות הן חתיות - כלומר, מאזור חברון). הוא עובר לשכם, קונה שם חלקת שדה במטרה להשתקע שם, ואז מתרחש מעשה דינה. בניו של יעקב בשלב זה הם כבר בוגרים, וגם שמעון ולוי - הורגי העיר שכם - אינם ילדים בני שלוש עשרה, כפי שעולה מהחשבון בהנחה שהמעשה אירע בעת שיעקב בא לארץ כנען (אחרי שישב כשנתיים בסוכות).
ד. לאחר מעשה שכם, נגלה הקב"ה ליעקב וציווה עליו להקים מזבח בבית-אל ולקיים את נדרו. יעקב מקים מזבח בבית-אל, קורא לו א-ל בית-אל, ושם מתה דבורה מינקת רבקה.
לשון אחרת: הפסקה מפרק ל"ה פסוק ט קודמת לפרק ל"ד ולפרק ל"ה, א-ח.

יהודה מנסה את כוחו אחרי שלושת אחיו. משבא יוסף דותיינה אל אחיו - נושאים ונותנים שלושת הגדולים בגורל אחיהם. שמעון ולוי מציעים להורגו ולהשליכו לבור[25], ראובן מציע להשליכו לבור בלא להורגו, אך מנהיג חדש קם באחיו - יהודה - והוא מורה למוכרו לישמעאלים. זהו 'עונש', בין השאר, על כך שיעקב בחר ביוסף ואהב אותו מכל אחיו. אי-ההכרה בזכותו זו של יעקב דרדרה את יהודה למדרגה של גונב נפשות, שעליו נאמר "וגונב איש ומכרו ונמצא בידו - מות יומת".

עוד לפני שעשה יהודה את מעשהו, חלם יוסף שאביו ואחיו משתחווים לו ארצה. אף הוא ראה עצמו כמנהיג המשפחה במקום אביו. לא הייתה לו כל יכולת לממש את מנהיגותו כאחיו הבוגרים, והיא נותרה אצלו כחלום. לכאורה, חלום על מנהיגות אינו מהווה שום עבירה; אך יוסף מטבל את חלום המנהיגות שלו בהבאת דיבה על אחיו לאביהם, ובאמירה (העקיפה) שהוא טוב מהם.

עונשו של ראובן

כל האחים הנידונים בפרק זה - באו על עונשם. במסגרתנו המצומצמת, נדון רק בעונשו של ראובן, שנדחה בעקבות מעשהו מבכורתו, שניתנה ליוסף, וממנהיגותו, שניתנה ליהודה[26].

אפשר, שבין הזכויות שנועדו להינתן לראובן הייתה גם הנחלה שהייתה לימים לנחלת יהודה, שהחליף את ראובן בחלק מתפקידיו. יתר על כן: ייתכן שנחלתו המיועדת הייתה בין הגורמים להכשילו בחטאו, כיוון שחש את עצמו במגדל-עדר, שבין בית-לחם לחברון, כבעל הנחלה, וכרשאי לדון בה את גורלה של המשפחה כולה על דעת עצמו. באותו אופן, שמעון ולוי - שמן הסתם, ראו את עצמם ככובשי שכם וכיורשיה לדורות עולם - הם שיזמו את ההתנכלות ליוסף[27] 'בביתם שלהם', ונענשו בכך שארץ שכם ניטלה מהם וניתנה ליוסף.

בנחלתו זו, אמור היה ראובן לרשת כבכור את קברי האבות, ולראות את עצמו כממשיך את שושלתם, כדרך שבכל מקום הבכור הוא העובד את האב[28] וממשיך את דרכו. בנחלה זו הוא היה גובל בנחלת בנימין - נחלת השכינה - מדרום, ולא ממזרח, כפי שגבל בה בעת שנחל בסופו של דבר ממזרח לירדן וממזרח לנחלת בנימין, בהתאמה למקומו מדרום לנחלת השכינה בדגלי המדבר[29].

לאחר חטאו של ראובן - הוא איבד את נחלתו זו, ונדחה מזרחה, אל ארץ מואב, אל המקום שבו חיללו בנותיו של לוט את כבוד אביהן. ואף שכוונתן, כמו כוונתו של ראובן שחילל כבוד אביו, הייתה לטובה - נותר הכתם שבמעשיהן ולא נמחה.

מה בין בני לבן-חמי

כל חמשת האחים המועמדים להנהגה - ראובן, שמעון, לוי, יהודה ויוסף - עברו, כל אחד בדרכו שלו, על מצוַת כיבוד אב. הם כפרו בסמכותו של אביהם עליהם, וברגע שנדמה להם שמנהיגותו נחלשה - הם ניסו לרשת אותה בחייו.

פנים הרבה יש למצוות כיבוד הורים, וחז"ל אף אומרים שהוקש כבודם של ההורים לכבוד המקום (סנהדרין נ ע"א). נראה, שמרכיב חשוב בטעמה של מצווה זו הוא החינוך והמסורת העוברים מן האב לבן: אם לא יכבד הבן את אביו - לא יוכל לקבל ממנו את החינוך ואת המסורת, שהרי "חכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים" (קהלת ט', טז). והרי מצוות התורה תלויות, במידה רבה, בהעברתן דרך שלשלת הדורות - "והודעתם לבניך ולבני בניך".

על דרך זו ניתן לומר, שכשם שהמצווה הראשונה שבעשרת הדיברות - "אנוכי ה' א-לוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" - היא מצווה כוללת, המהווה פתיחה וניסוח לשאר המצוות, גם הדיבר "כבד את אביך" עשוי להיות פתיחה לדיברות הבאים אחריו. וכך יתפרשו ששת הדיברות האחרונים: כבד את אביך - ולכן לא תרצח, ולא כשמעון ולוי שרצחו את אנשי שכם. כבד את אביך - ולכן לא תנאף, ולא כראובן ששכב את בלהה פילגש אביו. כבד את אביך - ולכן לא תגנוב (ובגונב נפשות הכתוב מדבר[30]), ולא כיהודה שמכר את יוסף. לא תענה ברעך עד שקר. כבד את אביך - ולא כיוסף, שהביא את דיבתם הרעה של אחיו אל אביו במסגרת מלחמת הירושה על השלטון במשפחה[31].

ננסה להבהיר שוב את הקשר שבין מצוות הלוח שני לבין מצוַת כיבוד אב, החותמת את הלוח הראשון. ניעזר לשם כך בהשוואת בני יעקב לעשו אחי-אביהם, על פי הנוסחה שקבעו לנו חז"ל:

> "ותקרא שמו ראובן - רבותינו פירשו: אמרה - ראו מה בין בני לבן-חמי, שמכר הבכורה ליעקב, וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו. ולא עוד שלא ערער עליו, אלא שביקש להוציאו מן הבור".
>
> (רש"י בראשית כ"ט, לב, ע"פ ברכות ז ע"ב)

---

25 עיין רש"י מ"ט, ה.

26 "ובני ראובן בכור ישראל - כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכרה: כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכרה ליוסף" (דברי הימים א' ה', א-ב). בהמשך דברינו נדון במשמעות הנאמר בפסוק.

27 עיין רש"י בראשית מ"ב, כד ומ"ט, ה. וכן הוא בתנחומא ישן י"ג, ובעוד מדרשים רבים. עיין ב"תורה שלמה" לרמ"מ כשר, בראשית ל"ז אות קכו.

28 עיין למשל שמות ד', כב-כג.

29 מתורתו של מר"ר הרב יואל בן נון, למדתי שארבעת השבטים הגובלים הנחלת השכינה - נחלת בנימין - הם ראשי הדגלים במדבר. ממערב לנחלת בנימין נמצאת נחלת דן, ומולה נחלת ראובן ממזרח, כדרך שדן הוא הדגל הצפוני ומולו ראובן הדגל הדרומי. מצפון לנחלת בנימין נמצא אפרים, ומולו מדרום יהודה, כדרך שדגל מחנה אפרים ממערב הוא מול דגל מחנה יהודה ממזרח. רק שינוי הכיוונים אומר דרשני, וכאן הצעתי אפשרות חלקית לפותרו.

30 סנהדרין פ', ע"א ורש"י שמות כ', יב.

31 **א.** יש המדייקים מלשון 'הבאת דיבה' הנזכרת בפרשתנו, בניגוד ל'הוצאת דיבה' הנזכרת במרגלים, שיוסף אמר אמת על אחיו. בהמשך נטען וננסה להוכיח, שדבריו לא היו אמת צרופה.

ב. במבנה שהצענו, לא מצאנו פתרון הולם לזיקת מצוַת כיבוד אב ל"לא תחמוד". ושמא נדחוק על דרך מדרש חז"ל על חמדתו של יוסף את אשת פוטיפר, כשנכנס לעשות צרכיו עמה ועבר על "לא תחמוד", עד שנגלתה עליו דמות דיוקנו של אביו, ומחמתה נמנע מהמעשה ופרש מאשת פוטיפר (עיין סוטה לו ע"ב ורש"י בראשית ל"ט, יא).

הנוסחה, כפי שאמרנו, תהא אותה נוסחה; אך הזווית תהיה שונה.

חז"ל יוצאים מגדרם בשבחם את עשו על מצוַת כיבוד אב שקיים[32]:

> "רבי נחוניא בשם ר' תנחום בר יודן: מי איחר כבודו של יעקב בעולם הזה? כבוד גדול שכיבד עשיו את אביו... אמר - כדיי הוא אבא שישתמש (=עשיו בשמשו את אביו) בבגדי מלכות". (פסיקתא רבתי, כ"ג)

בדרך כלל, חז"ל ביקשו את עונותיו של עשו. מה ראו להגדיל את זכותו במצוַת כיבוד אב מעבר לכתובים? כלום כל כך גדלה בעיניהם זכות הבאת הציד ליצחק ועשיית המטעמים עבורו?!

שתי תכונות ברורות ניתן לגלות על עשו מן הכתובים.

א. עשיו להוט מאוד לקבל את ברכת אביו. הוא מוכן לעשות כל דבר כדי לזכות בה, והוא בוכה מרה כאשר הוא מפסיד אותה.

ב. עקב עיסוקיו ותכונות אופיו ('אדמוני'), שפיכות דמים קלה בעיניו. הוא גיבור ציד (כנמרוד, ושם ברור שהכוונה למלחמות, לציד אדם ושפיכות דמים, שבשלן זכה למלכות). הוא מסתובב עם גדוד בן ארבע מאות לוחמים, שעיסוקם במלחמה ובשפיכות דמים, ואף הברכה שקיבל מאביו הייתה "ועל חרבך תחיה".

עשו אינו יודע את הנבואה שנאמרה לאמו עליו ועל אחיו, ואף לא את מצוות אמו ליעקב לרמות את יצחק. הוא סבור שאחיו בא במרמה וגנב ממנו את הברכה שכה נכסף אליה, ובצירוף תכונת אופיו הנזכרת - מזימתו להרוג את אחיו כמעט מתבקשת מאליה.

למרות כל זאת, עשו נמנע ממזימתו, וכובש את היצר להרוג את יעקב למשך זמן בלתי מוגבל, עד למותו של יצחק אביו. הוא עושה זאת רק בשל כבודו של אביו. מסיבה זו, הוא גם אינו הורג אותו כשיעקב שב מחרן, וכבר עמדו חז"ל על כך שפחדו של יעקב מעשו היה פחד שווא.

זאת ועוד: בהיות עשו בן ארבעים - הוא נושא נשים ומקים משפחה, כפי שעשה יצחק אביו. אמנם, חז"ל במדרש עוינים אותו על כך, ולועגים לו:

> "עשו היה נמשל לחזיר... החזיר הזה, כשהוא שוכב - פושט טלפיו לומר 'ראו שאני טהור'... כל ארבעים שנה - היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן ארבעים אמר - אבא, בן ארבעים שנה נשא אשה, אף אני כן". (רש"י כ"ו, לד)

אך למרות המדרש, ניתן לראות את שאירע בדרך שונה. כל ארבעים שנותיו הראשונות - עשו היה רווק הולל, שמילא את תאוותו בכל אישה שלבו חפץ. בן ארבעים, בשל רצונו להידמות לאביו - הביא את צווארו בעול משפחה, ומעתה 'אשתו משמרתו', לפחות חלקית, שהרי טבעה של הקמת משפחה לרסן במשהו את תאוות הניאוף.

כיוצא בו התייחס רש"י אל עשו בקחתו את מחלת בת ישמעאל על נשיו לאישה, משראה שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו:

> "על נשיו - הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גירש את הראשונות" (כ"ח, ט)

ואף שם נראה לענ"ד לבאר כספורנו, שעשו עשה זאת משום כבוד אביו. ופרק ל"ו יוכיח, שמחלת (בשמת) בת ישמעאל הפכה שם לאישה העיקרית, והכנעניות הפכו לטפלות.

העולה מדברינו הוא שעשו קיים את מצוַת כיבוד אב בהידור רב, ולא בכדי שבחוהו חז"ל על כך. רק בשל מצווה זו נמנע מרציחה, והגביל את עסקי ניאופו. ניתן לדרוש עליו דרשה הפוכה מהדרשה הצענו לעיל: כבד את אביך - ולכן לא תרצח; כבד את אביך - ולכן לא תנאף. עשו הצליח במקום שבו כשלו בני יעקב, שלא כיבדו את אביהם, ציערוהו וניסו ליורשו בחייו. אחים אלו עברו על דיברות הלוח השני - על אותם דיברות שעשו קיים בדרכו שלו.

תשובתו של ראובן

נשוב לשאלתנו בראש הפרק הקודם: מהיכן שאבו חז"ל את מעשה התשובה הגדול של ראובן על חטאו בפילגש אביו?

ראובן, כאמור, רצה לרשת את אביו בחייו, וביטא זאת בגסות לשכב עם פילגשו. הוא ביטא בכך גם את אי-הכרתו בזכותו של אביו לבחור את עקרת הבית - את בלהה.

בעקבות המעשה המכוער, יעקב הרחיק את ראובן, ונראה שטיפוחו את יוסף כבכור היושב עם אביו ומקבל ממנו את 'זיו האיקונין' שלו[33] הואץ בעקבות ריחוקו של ראובן. ראובן הוא, אפוא, המקופח העיקרי מיחסו המיוחד של ישראל ליוסף. אם הייתה למישהו מן האחים סיבה להתנכל ליוסף - היה זה ראובן. בשל יוסף איבד ראובן את בכורתו; ביוסף הראה יעקב את דביקותו ברחל גם לאחר מותה, ואת אי-החלפתה בלאה החיה.

אך ראובן הוא העומד בפרץ ומנסה להציל את יוסף ממזימת אחיו. הוא עושה זאת בשל כבודו של אביו, וכדי "להשיבו אל אביו" (ל"ז, כב). מעשהו מתפרש לא רק כרצון להציל נפשות ולא רק ככיבוד אב, אלא גם **כתשובה גדולה על חטאו בכיבוד אב, גם במחיר הוויתור על בכורתו ועל בכורת אמו בבית יעקב.**

זהו, לענ"ד, הבסיס למדרשי חז"ל על תשובתו הגדולה של ראובן. הדיוק הלשוני על תעניתו הממושכת, וניתוח היחס הסלחני יחסית של יעקב כלפיו הן טענות שרק מצטרפות לטענת הבסיס הכתובה כאן. גם דרשת שמו - "ראו מה בין בני לבן-חמי" מתפרשת ע"י חז"ל - ובצדק! - כהצבעה על יתרונו על עשו, ולא כהצבעה על יתרונו של עשו, כיוון שסוף התהליך חשוב מראשיתו. מעשה ההצלה של ראובן, שבסופו של דבר

32 עיין גם בראשית רבה ע"ו; דברים רבה א'; תנחומא קדושים ט"ו, ועוד רבים.

33 עיין רש"י ל"ז, ג.

מנע את הריגתו של יוסף באותה שעה - חשוב היה בעיני חז"ל מהתאפקותו של עשו, שדחה את מזימת הריגתו של יעקב עד מות יצחק, ובסופו של דבר - 'עברתו (של עשו) שמרה נצח'.

חטאו של ראובן בבלבול יצועי אביו

הארכנו בדעת התנאים הסוברים שראובן חטא בגילוי עריות ושב בתשובה. נעבור עתה לדון בדעת ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן ובדעת התומכים בדבריו, שראובן לא חטא בעריות אלא בבלבול יצועי אביו. שלושה דברים עלינו לברר לשיטה זו:

א. מה עשה ראובן בפועל, מהי משמעות בלבול היצוע, ומכוח מה הפך בלבול זה (בהנחה שהכוונה להפיכת המיטה או העברתה לאוהל אחר, כדברי רוב המפרשים) ל'חילול היצוע' בדברי יעקב האחרונים (בראשית מ"ט).

ב. אם אכן מדובר על מעשה שנעשה לכבוד אמו, ומעשה שלא נגרם ממנו כל נזק פרט לעלבון רגעי - אף אם נשלול את האפשרות שראובן עסק כל ימיו בשק ותענית על חטא פעוט זה, עדיין לא עלתה ארוכה לשאלתנו על מה עלה הקצף ומה חרי האף הגדול הזה עד לשלילת בכורתו, כהונתו ומלכותו, כפי שנאמר בספר דברי הימים א':

> "ובני ראובן בכור ישראל - כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכרה: כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכרה ליוסף". (דברי הימים א' ה', א-ב)

ג. איך יתיישב פירוש זה עם פשט הפסוק: "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו, וישמע ישראל"?

חטאו של ראובן

ניעזר מעט בדמיוננו, כדי לתאר את שאירע בלילה ההוא[34]:

אחרי מות רחל, זימן יעקב את בלהה לאוהלו כדי להופכה לעקרת הבית אחרי רחל, או כדי להוליד ממנה בן נוסף - את בנו הי"ג. לא נדע מדוע לא זימן יעקב לאוהלו את לאה, השנייה בחשיבותה אחרי רחל. האם בשל היותה 'שנואה' בשל רמאותה בלילה הראשון? האם ראה את בלהה שפחת רחל בצלמה ובדמותה של רחל שנפטרה? האם רצה לאזן מעט את מספר בניו מרחל ומשפחתה לעומת אלו שנולדו לו מלאה ומשפחתה? האם עשה זאת על פי הדיבור, אולי על פי רוח הקודש? ושמא בחר בבלהה משום שהיא הפכה לאמם המאמצת של האהובים שבבניו - יוסף ובנימין - לאחר מות רחל[35]?

אין לנו עסק בנסתרות. רק זאת נדע: הייתה זו זכותו כאדם וחובתו כאבי המשפחה לבחור לו לבד את אוהלו הפרטי. לאיש לא הייתה זכות לערער על כך.

* * *

שעת לילה באוהלו של יעקב. יעקב נעדר לשעה קלה בשל עיסוקיו, ובלהה - הנמצאת באוהלו - מכינה עצמה לבואו של הצדיק, כשהיא נפעמת מן הכבוד שנפל בחלקה. חושך בחוץ, כולם ישנים, ואיש אינו רואה. אל האוהל נכנס ראובן, נחוש, מלא חרון ואכזריות. הוא נוטל את בלהה בכוח זרועו, גורר אותה, ואגרופו המונח בתוך פיה מונע ממנה לצעוק. הוא נושא אותה אל אוהל מרוחק, ושם הוא כולא אותה וחוסם את פיה לבל תוכל להזעיק עזרה. הוא אינו שוכב עמה. חלילה לו מלטמא עצמו בפילגש אביו! כל כולו הרי פועל לשם שמיים, לשם הצדק ולשם כבוד אמו!

הוא אינו שוכב עמה גם משום שהוא אינו אוהב אותה. ההפך הוא הנכון. בלהה קיימה באמו, גם אם לא ביוזמתה, את האמור "שפחה כי תירש גבירתה", כאשר נטלה את הבכורה אחרי מות רחל. אין לו כל עניין לקיים בה "שנואה כי תבעל"[36]. בנוסף לכל אלו, אין לראובן פנאי להתעסק עם בלהה. משכלא אותה במקום מרוחק - הוא ממהר לאוהל אמו (שכנראה, לפחות חלקית, הייתה שותפה לסודו), ומלווה אותה במהירות ובחשאי לאוהלו של יעקב, שעדיין לא נכנס לאוהלו.

שעת לילה מאוחרת. יעקב נכנס לאוהלו, לאחר שזימן אליו, לראשונה אחרי מות רחל, את מחליפתה - בלהה. הירח כבר שקע, והאוהל נתון בעלטה גמורה. יעקב, בצניעות שהקפיד עליה מאז ומעולם, עושה את מעשיו בשקט, ללא מילים או בלחישה. אין לו יכולת להבחין, לא באמצעות קול ולא באמצעות מראה, מי האישה שעמו באוהל.ויהי בבוקר והנה היא לאה.

פרט אחרון בתמונה הקשה שציירנו. נשוב לראובן הגורר את בלהה בכוח מאוהלו של יעקב לאי-שם, כשפיה חסום. שיערנו, שהכל ישנים ואין רואה. ולא היא! באחד האוהלים מנסה נער צעיר להרגיע את אחיו, התינוק הבוכה, לאחר שרחל אמו מתה ובלהה המגדלת אותם[37] עזבה למשך הלילה את האוהל בלי להודיע לאן היא הולכת.

יוסף הצעיר אינו ישן. מפתח אוהלו הוא רואה בעיניים מבועתות את ראובן הגורר את בלהה, כאנס הגורר את אנוסתו, והוא מסיק מכך מה שכל אחד מאיתנו היה מסיק מתמונה נוראה זו. הוא גם לומד באותו לילה נורא אילו חיים נכונו לו באין לו אם שתגן עליו, כשם שאין לבלהה גבירה שתגן עליה. למחרת, משנודעה התרמית ליעקב, סיפר לו יוסף את מה שראה ואת כל חששותיו מראובן ומאחיו, שמן הסתם חשודים לעשות כמעשיו.

> "את דיבתם רעה - כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה, היה מגיד לאביו... וחשודים על העריות".
>
> (רש"י ל"ז, ב)

אפשר, שאף דברי הפסוק שראובן שכב עם בלהה פילגש אביו, אינם עובדת אמת, אלא עובדה המשועבדת לנכתב בהמשך

34 תיאורים אחרים ניתנו על ידי מפרשים שונים, בעיקר מבית מדרשם של בעלי התוספות, ונסמוך על המעיין.

35 עיין בראשית רבה פ"ד, יא ורש"י ל"ז, י.

36 עיין משלי ל', כג: "תחת שנואה כי תבעל, ושפחה כי תירש גבירתה".

37 עיין בראשית רבה פ"ד, יא; רש"י ל"ז, י, שבלהה גידלה את יוסף כאמו.

הפסוק: "וישמע ישראל"[38]; אך התורה מעידה: "ויהיו בני יעקב שנים עשר". איש מהם לא עשה את מעשה הנבלה הנזכר.

נשוב לאוהלו של יעקב. בעת שעלה השחר - התרמית, בדמותה של לאה באוהלו, התבררה ליעקב.

דומה, שחבל להכביר מילים על עלבונו ועל צערו של יעקב, שזו לו הפעם השנייה שהוא מרומה באותה דרך. חבל גם להכביר מילים על עלבונה ועל צערה של בלהה, שהייתה עתידה להפוך מפילגש לאישה חוקית ולאחת מן האימהות. חטאו של ראובן, גם לסבורים שלא חטא בעריות, היה חמור, והצדיק את העונש שניתן לו לדורות עולם. העובדה שקינא לכבוד אמו - אין בה סניגוריה מספקת, שהרי גם שמעון ולוי עשו שעשו בשכם משום שקינאו לכבוד אחותם. יצועו של יעקב לא רק נתבלבל, הוא גם נתחלל. בפעם השנייה קרב יעקב אל אישה, כשמחשבתו נתונה לזולתה. יש במעשה כזה חילול קודש חמור.

> "'וברותי מכם המורדים והפושעים בי' - אמר רבי לוי: אלו בני תשע מדות, בני אסנ"ת משגע"ח: בני אימה, בני אנוסה, בני שנואה, בני נידוי, בני תמורה, בני מריבה, בני שכרות, בני גרושת הלב, בני ערבוביא, בני חצופה" (נדרים כ ע"ב)
>
> "בני תמורה - שבא על אחת מנשיו וכסבור שהיא צרתה". (פירוש הר"ן על נדרים)

ייתכן שיעקב חדל מלשמש את מיטתו באותה עת. את בלהה לא לקח עוד, ומסתבר שגם לא את לאה.

> "ויהיו בני יעקב שנים עשר". (ל"ה, כב)

אם לעיל ביארנו על פי המפרשים המסבירים 'שנים עשר - ולא אחד עשר', מלמד שלא חטא ראובן[39], הרי עתה ביארנו על פי האומרים 'שנים עשר - ולא שלושה עשר', שלא הוליד בן נוסף לאחר שנתחללה מיטתו. משמע, יעקב לא קרב עוד אל נשיו[40].

אילו בא יעקב על בלהה באותו לילה - הייתה מתעברת בבן ה"ג. כך עולה מדברי רש"י[41] ומדברי חז"ל. לאה לא נתעברה באותו לילה. אפשר שיעקב, משגילה את התרמית, התפלל עליה שלא תתעבר. הוא לא רצה בן נוסף, זרע מחולל מ'בני תמורה'. הוא ידע שאם בן כזה ייוולד - ודאי ידמה לראובן, שהוא עצמו נולד מזרע מחולל כבן תמורה. שהרי ראובן נולד מ'טיפה ראשונה' של יעקב[42], כלומר - מביאתו של יעקב על לאה בלילו הראשון, כשלבן רימהו ומסר לו את לאה במקום רחל. במעשה ראובן ובלהה, יעקב נוכח שטיפה שנולד ממנה ראובן ראשית אונו - פגומה הייתה, ואינה ראויה לקדושת הבכורה. ראובן דמה מבחינה אחת ללבן אבי-אמו, במעשה הנבלה שעשה בלילה שבו התכוון יעקב לשאת את רחל בעבודת שבע השנים. הוא לא יוכל להיות בכור לאביו.

כבר בצעירותו ניכרה בראובן קנאתו לאמו המקופחת, לדעתו, באוהלו של יעקב. ניזכר בדודאים שהביא יעקב ללאה אמו, וכך הביא בעקיפין ל'כפיית' יעקב אביו לעזוב ללילה את אוהל רחל ולבוא לאוהל לאה. אז עשה זאת בתום ליבו, ולא ניתן לתפוס אותו בעוונו. אך עתה - הוברר הפגם למפרע. שנים עשר שבטי ישראל נחתמו, ו'קהל גויים' שהובטחו ליעקב ייצאו מיוסף בנו[43].

מה חשב יעקב?

האכזבה הגדולה מראובן יוצאת מהנחה שיעקב לא חשד שראובן טימא את בלהה. לעיל, העלינו שהפסוק המפרש שראובן שכב עם בלהה הוא מה שסיפר יוסף לישראל אביו, ואותו שמע ישראל. על פי זה - ניתן להניח שתגובתו הראשונה של יעקב הייתה נזעמת שבעתיים, שהרי הייתה לו סיבה ניכרת לחשד מבוסס, ודבריו של יוסף אליו לא היו רכילות בעלמא. משנתגלה קלונו של ראובן בדרך שבה נהג, לפי השערתנו, בבלהה - לא היה אדם בר דעת שהאמין לו שלא טימא אותה, וגם עדותה של בלהה שלא נטמאה - לא בהכרח נשמעה אמינה. מתי, אפוא, היה שלב המעבר בין "וישמע ישראל" לבין "ויהיו בני יעקב שנים עשר"? שהרי מן הסתם, עדותה של התורה - שכל בני יעקב כשרים - לא נותרה כעניין תיאורטי בלבד.

האפשרות שראובן נחשד במעשה חמור שלא בצדק, ושהתורה צריכה להעיד עליו שלא חטא, מוכרת לנו גם ממכירת יוסף. עצת ראובן לאחים - להשליך את יוסף חי אל תוך הבור שבמדבר - נשמעת אכזרית לא פחות מעצתם הקודמת של האחים, להורגו בידיים ולהשליך את גווייתו לבור. דין 'מורידין ואין מעלין' קרוב מאוד לדין מיתה, ולאחר ששמעו האחים ליהודה, שהציע להעלותו מן הבור ולמוכרו, הם חזרו בהם מהסכמתם לעצתו ה'אכזרית' של ראובן, כיוון ש"מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו". ראובן הוא היחיד שלא היה בעצת הרחמים של האחים, ולכן - הוא לבדו נותר כאכזרי שבהם. לאמיתו של דבר, התורה מעידה עליו שהיה דווקא הרחמן והמוסרי שבהם, שהרי כוונתו הייתה "למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו".

האם הכירו האחים בכך? מתוכחתו של ראובן לאחים, בעומדם לפני יוסף לשבור בר - נראה שכן. מסתבר, שכששב ראובן אל הבור, קרע את בגדיו ואמר "הילד איננו ואני אנא אני בא" - הבינו האחים שכוונתו הייתה "למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו". אפשר, שאצילותו באותה פרשה כלפי יוסף, שהביא את דיבתו רעה לפני אביו בפרשת בלהה וגרם לנידויו אצל אביו ואצל אחיו - היא שהביאה לאמון גם בגרסתו למעשה בלהה, שלא טימא אותה, ושעם כל חומרת המעשה - כוונתו הייתה לטובה.

---

38 אפשר שהכרת השם 'ישראל' פעמיים - "ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא, וילך ראובן... וישמע ישראל" תומכת בהשערתנו. שהרי שֵם זה קשור בספר בראשית בעיקר ליחסיו של יעקב עם יוסף, בעוד שהשם 'יעקב' קשור ליחסיו לכל האחים, וכפי שמעיד כאן חלקו השני של הפסוק - "ויהיו בני יעקב שנים עשר".

39 ראה רש"י כאן ובגמרא בשבת נה ע"ב.

40 עיין בחזקוני כאן ולהלן מ"ט, ד, וברי"י בכור שור כאן.

41 עיין ברש"י מ"ח, ד; פסיקתא-רבתי מהדורת איש שלום פ"ג, י"א ע"א.

42 עיין רש"י להלן מ"ט, ג על סמך בראשית-רבה צ"ח, ד; תנחומא ישן , ויחי י"א..

43 עיין בפסיקתא דלעיל.

נביא דוגמה לכך מן המעשה בסוף מסכת נדרים:

"ההוא נואף דעל לגבי דההיא אנתתא. אתא גברא, סליק נואף. איתיב [בכלאי] בבא, הוה מחתן תחלי תמן וטעמינון חויא. בעא מרי דביתא למיכל מן הנהו תחלי בלא דעתא דאינתתא, אמר ליה ההוא נואף - לא תיכול מנהון, דטעמינון חויא. אמר רבא: אינתתיה שריא. אם איתיה דעבד איסורא - ניחא ליה דליכול ולימות, דכתיב 'כי נאפו ודם בידיהן'".

(נדרים צא ע"ב)

טענת רבא היא, שאם החוטא אכן נאף בפועל - היה מעדיף שבעלה של האישה ימות מארס הנחש. החלטתו של הנואף להציל את הבעל מעידה על כך שמצפונו היה נקי (יחסית לנסיבות, כמובן). הצלת הנפשות נקתה אותו למפרע מחשד הניאוף.

אף שיש לחלק בין המקרים, אפשר שיש ביניהם דמיון. האחים חשו שאילו יוסף היה חושף את קלונו האמיתי של ראובן - חזקה עליו שלא היה עושה דבר כדי להצילו. מצפונו הנקי (יחסית) של ראובן, הוא שהנחה אותו להציל את יוסף מיד אחיו, להשיבו אל אביו.

"אתה פתחת בתשובה תחילה"

עוד נקודה אחת נותר לנו לברר: לפי הדעה שראובן שב על חטאו בתשובה שלימה, מדוע נתקבלה תשובתו של יהודה, והוא קיבל מאביו ברכה, ולא נתקבלה בשלמותה תשובתו של ראובן, והוא יצא מאת פני אביו בנזיפה?

אילו הייתה בידינו רק התשובה שיוחסה במדרש לראובן - דהיינו, שקו ותעניתו - היה פתרון השאלה קל. לא הרי שק ותענית כתשובתו של יהודה, שאף שלא היה בה שק ותענית - הייתה בה נכונות אינסופית להציל את בנימין מעבדותו במצרים בשל הרצון לכפר על חטא מכירת יוסף לעבדות במצרים. זוהי תשובה שיש עמה תיקון, ולא רק אבילות וצער. אף לאחאב - לא הועילו שקו ותעניתו על פרשת כרם נבות, כיוון שלא השיב את הכרם ליורשי נבות[44].

אך גם לדברינו לעיל, שעיקר תשובתו של ראובן נעוץ בניסיון להציל את יוסף, לוקח בכורתו - עדיין יתר יהודה על ראובן: יהודה - לא רק רצה להציל את אחיו, ולא רק נתן עצות ומוסר לאחיו על כך. הוא אף הצדיק עליו את הדין, קיבל בגבורה את עונשו במות אשתו ושני בניו, ואף עשה מעשה - לשים עצמו כעבד עולם במקום בנימין אחי-יוסף, שיהודה מכרו לעבד.

שמעון ולוי, שלא שבו על חטאם - נדחו לגמרי מן הנחלה. ראובן, ששב אך לא תיקן - נדחה רק מן הבכורה וגרורותיה. יהודה - קיבל את שכרו מושלם.

* * *

ועדיין, מותירה תשובתו של ראובן את רשמיה לדורות עולם.

"וישב ראובן אל הבור וגו' - אמר לו הקב"ה: מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחילה? חייך, שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה. אי זה הוא? זה הושע - 'שובה ישראל עד ה' א-לוהיך'". (בראשית רבה פ"ד)

והקורא תמה: מהו ייחודו של הנביא הושע בן בארי הראובני[45] בעניין התשובה, שהרי דומה שאין נביא שלא עסק בתשובת העם ובתיקונו. זה עיקר תפקידו של הנביא - להביא את העם לתשובה! ואם נאמר, שייחודו של הושע בכך שפתח את נבואתו בתשובה, ולא מצאנו נביא אחר שעשה כן - הרי גם בהושע לא נמצאת נבואת התשובה ("שובה ישראל") אלא בפרקו האחרון, בפרק י"ד.

על כורחנו נאמר, שהמדרש הבין שאף שנבואת "שובה ישראל" חותמת את ספר הושע - היא הנבואה שהושע פתח בה את נבואתו, וזה ייחודו. אך מכוח מה הבין כך המדרש?

נפתח בדיוק הלשוני בפסוקי הושע, דיוק המביא את חז"ל לפתרון דומה במספר מקומות[46].

"תחלת דִּבֶּר ה' בהושע; ויאמר ה' אל הושע - לך קח לך אשת זנונים וילדי זנונים, כי זנֹה תזנה הארץ מאחרי ה': וילך ויקח את גֹּמֶר בת דבלים, ותהר ותלד לו בן".

(הושע א', ב-ג)

הפתיחה הכפולה - "תחילת דִּבֶּר ה' בהושע" ו"ויאמר ה' אל הושע" - עשויה לרמוז על נבואה נוספת, שהושמטה מן הכתובים. מקומה של נבואה זו היה אמור להיות תחת המילים "תחילת דבר ה' בהושע", ויחד עמה נאמר לו צו לקיחת אשת הזנונים - "ויאמר ה' אל הושע".

מסתבר, שחז"ל הבינו שהנבואה שהושמטה מתחת המילים "תחילת דבר ה' בהושע" היא נבואת "שובה ישראל". מסיבות שאינן מעניינו כרגע, הוכנסה הנבואה אל חתימת הספר. מכאן, שאכן הושע פתח את נבואתו תחילה בתשובה, וזה - לדעת המדרש - היה שכרו של ראובן.

ועדיין יש לנו לדון בשאלה: מניין לנו שהנבואה שהושמטה היא דווקא "שובה ישראל"? נאמץ מעט את כוח דמיוננו, וננסה להתחקות אחרי מה שנראה לנו כהבנת חז"ל בנבואת הפתיחה בהושע.

כבר התחבט הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" (ב', מו) בשאלה - איך יתן ה' את נביאיו כשוטים וכשיכורים, ואיך יצווה לנביא להכניס אל ביתו אישה זונה. הרמב"ם פתר שאלה זו על פי דרכו (הציווי והמעשה היו במראה הנבואה, ולא במציאות הגשמית), אך לרוב המפרשים, שחלקו עליו מכל וכל (עיין ר"י אברבנאל), נותרה השאלה בעינה: מה טעם יקרב הנביא לאישה זונה?

* * *

ניתן לדמיין את תגובת העם לידיעה הרכילותית העסיסית, שנביא ה' נשא לאישה זונה מנאפת. מן הסתם, נכחו בחופה המוזרה רכלנים, מציצנים וסתם הולכי בטל, וגיחכו לעצמם

44 עיין מלכים א' כ"א, כז; כ"ב, לח; מלכים ב' ט', כה-כו.

45 המדרש מזהה את בארי, אביו של הושע, עם בארה נשיא הראובני, הנזכר בדברי הימים א' ה', ו. אף בארה חי בזמן גלות שומרון, כהושע הנביא.

46 עיין למשל ויקרא ט"ז, א; ויקרא כ"א, א ועוד.

האתר בעברית: http://www.etzion.org.il/vbm
האתר באנגלית: http://www.vbm-torah.org

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

בהנאה ממעמדו המביך של הנביא ביום חתונתו. תלמידי החכמים שבחבורה הגיבו, מן הסתם, בזעם ובבושה. הדרשנים שבהם קשרו את מעשהו המחפיר בשורש הרע הטמון בו מאבי-אביו, ראובן, שאף הוא - למרות גדלותו - כשל בניאוף עם בלהה. אולי, המשיכו הללו ודרשו את פסוקי ספר בראשית בדרך הבאה: 'אמר לו הקב"ה לראובן: אתה נאפת עם בלהה תחילה, חייך שבן בנך הושע עתיד אף הוא להכניס מנאפת אל ביתו'[47].

הושע קידש את הזונה, ועד שלא הכניסה לחופה - פנה אל קהל שומעיו הגדול והמקרי, ואמר להם: "שובה ישראל עד ה' א-לוהיך, כי כשלת בעוונך". לפתע הובן מעשהו של הושע לכל הקהל הנדהם. הם, שחיו בתחושה של "כי פשעינו וחטאתינו עלינו, ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה" (יחזקאל ל"ג, י), שחשו כזונה מנאפת שבן זוגה אינו רוצה בה עוד (ירמיהו ג'), ראו את הושע הנביא, קדוש ה', העומד עם הזונה תחת החופה ואומר להם שאף הקב"ה מוכן לעמוד עמם תחת חופה חדשה. הם הבינו, שלא בכדי שלח להם הקב"ה נביא בן שבט ראובן, שימחיש להם בייחוסו לראובן את כוחה של תשובה לאחר הכישלון המבייש בעריות. הקב"ה לא נפרע מראובן בכך שבן-בנו לקח זונה לביתו, אלא נתן לו את שכרו על שפתח בתשובה תחילה, בכך שבן-בנו פתח אף הוא בתשובה תחילה, בנבואת "שובה ישראל" הצמודה ללקיחתו את הזונה.

מני אותה נבואה ראשונה, עוסק הושע הנביא במשימה אחת - ורק בה. את כל נבואתו הוא מקדיש לאפרים (כך מכנה הושע את שבטי ישראל שלושים וארבע פעמים בנבואתו, יותר מכל נביא אחר), במטרה להצילו מבור הגלות ו"להשיבו אל אביו", אל הקב"ה.

יהודה, במעשה תשובתו, הצליח להציל את בנימין מעבדות עולם, ואף הביא להתוודעות יוסף אל אחיו. בהודאתו "צדקה ממני" - הוא הציל את תמר ואת שני בניה משריפה. גם בן-בנו, דוד מלכנו, בקע בתשובתו את כל מסכיה של מידת הדין שנמתחה על מעשהו עם אוריה ובת שבע.

לעומת יהודה - ראובן נכשל בעיקר מעשה תשובתו, בהצלת יוסף מן הבור ומגלות מצרים, ובהשבתו אל אביו. גם בן-בנו, הושע, נכשל בנסותו להציל את שבט אפרים, בנו של יוסף, מן הגלות. יוסף נמכר לישמעאלים והורד למצרים, ושומרון חרבה בדורו של הושע וגלתה לאשור. הפתיחה בתשובה תחילה - היא נותרה לדורות עולם, כמורשתם של ראובן ושל הושע הנביא מבני בניו.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יעקב מדן, תשס"ד
עורך: יצחק ברט

בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון

47 הדמיון בין נבואת הושע למעשה ראובן מובן יותר אם נניח שראובן חטא בניאוף ממש ושב בתשובה, ולא אם נניח שרק בלבל את יצועי אביו. בכך ייתכן שמדרש זה מצטרף לדעות שחטאו של ראובן הוא כפשוטו ממש.